

תוכן העניינים

205	פרוונקא: ההקשר המנדעי של פולמוס אחד נגד מינים בתלמוד הבבלי	עדיאל שרמר
233	קונטרס פרק חלק ופרקי מגילה, ב: מסורת נוסח ייחודית של פרק 'מגילה נקראת' והערות על התהוות נוסח התלמוד כהיום הזה בירושלים: למקורה, לתפוצתה ולגלגוליה של תפילה לסיום טקסים	שלמי אפרתי שולמית אליצור
293	עד מתי נהגו מסורות התפילה הארץ ישראלית במצרים? עדויות חדשות מן הגניזה	ורד רזיאל-קרצ'מר
309	על ספר דקדוק של התעתיקים העבריים של אוריגינס (אלכסיי אליהו יודיצקי, דקדוק העברית של תעתיקי אוריגינס, ירושלים: האקדמיה ללשון העברית, תשע"ז)	יהושע בלאו
337		
v	תקצירים באנגלית	

פרוונקא: ההקשר המנדעי של פולמוס אחד נגד מינים בתלמוד הבבלי

מאת

עדיאל שרמר

בסוגיית הבבלי, סנהדרין לח ע"ב, העוסקת בתשובת המינים, מופיע דו־שיח פולמוסי בין מין אחד ('ההוא מינא') לבין חכם בלתי מוכר בשם רב אדית. דו־שיח זה הוא אחד משני המקומות היחידים בתלמוד שנזכר בהם מטטרון, ומשום כך הוענקה לו תשומת לב מרובה בספרות המחקר על עולמם הרוחני של חז"ל ועל המיסטיקה היהודית הקדומה. עם זאת קריאתו ופירושו נותרו שנויים במחלוקת, ועניינו אינו מובן בנקל.

על פי ההבנה הרווחת מוקדו של הפולמוס בכתוב 'ואל משה אמר עֲלֶה אֵל ה' (שמ' כד 1), והמין טען שהתחביר של הפסוק מגלם הכרה בקיומה של ישות אלוהית שנייה, שה' ציווה את משה לעלות אליה כדי לקבל את התורה. על פי הקריאה הרווחת של הסיפור האתגר הזה הוא הקושי התאולוגי שבמוקדו, והוא שמניע אותו, והפולמוס הוא מאבק בטענת שתי רשויות והתמודדות עם עמדות נוצריות.

המאמר הנוכחי הולך בדרך אחרת. בעקבות פירושו של רבנו חננאל המחבר מציע כי מוקדו של הפולמוס איננו הכתוב 'ואל משה אמר עלה אל ה' (שמ' כד 1), אלא הכתוב 'הנה אנכי שלח מלאך לפניך וכו' (שם כג 20–21), וכי עמידה על מקורו הבבלי מאפשרת להציבו בהקשר ייחודי ליהדות הבבלית ולראות בו פולמוס כנגד תפיסות מנדעיות באשר למעמדם של מלאכים, תפיסות שרווחו בבבל בתקופת התלמוד.

קונטרס פרק חלק ופרקי מגילה: מסורת נוסח ייחודית של התלמוד הבבלי והערות על התהוות נוסח התלמוד

מאת

שלמי אפרתי

בין שאר אוצרות ושרידים מן התלמוד הבבלי שעלו מן הגניזה מצויים דפים וקרעי דפים מתוך קונטרס רחב היקף, שהכיל — לכל הפחות — את פרק חלק ממסכת סנהדרין, והפרקים הראשון והשלישי ממסכת מגילה. נוסח התלמוד בטופס זה מציג חילופים רבים, חלקם מופלגים, בהשוואה לנוסח המוכר מכל שאר עדי הנוסח בכל אחת מהמסכתות. במאמר זה אבקש להדגים את המאפיינים העיקריים של נוסח טופס הגניזה ולהציג את התופעות המופלגות בו, שיש בהן בהצטרפותן להעיד שטופס הגניזה מכאן וכל שאר עדי הנוסח מכאן מייצגים שתי מסורות נוסח שונות, גם בסנהדרין גם במגילה. מתוך החילופים שבין המסורות הללו אנסה לעמוד על טיבו של 'התלמוד הקדום' שממנו נתפצלו.

מחמת היקפו התפרסם המאמר בשני חלקים: החלק הראשון, העוסק במסורת הנוסח של פרק חלק, התפרסם ב'תריבץ', פה/א (תשע"ח), עמ' 65–144, ועתה מתפרסם החלק השני, העוסק במסורת הנוסח של פרק 'מגילה נקראת' ובאפיון חילופי המסירה ושיבושי המסירה בטופס.

כהיום הזה בירושלים: למקורה, לתפוצתה ולגלגוליה של תפילה לסיום טקסים

מאת

שולמית אליצור

בסיומי טקסים שונים מופיעה פסקה המביעה תקווה לזכות להיות בירושלים כשיגיע שוב התאריך שבו מתקיים הטקס ולשמוח בבניין בית המקדש. לעתים קרובות היא מלווה באיחולים נוספים שעיקרם הבעת תקווה לריבוי שמחות בישראל. המקור הקדום ביותר שהיה ידוע עד כה לפסקה זו הוא מסכת סופרים, שם היא מופיעה בסיום סעודות ראשי חודשים. הפסקה שכיחה במקורות שונים גם בסיום טקסים של שמחות משפחתיות: חתונות או בריתות מילה. בנוסף היא מופיעה בסיום קריאת התורה בשמחת תורה, אחרי קריאת המגילה בפורים ואחרי קידוש של יום טוב. אף נמצאו הרחבות פייטניות של פסקה זו לשמחת תורה, והן מתפרסמות במאמר. כמו כן נסקרות במאמר כמה תפילות מקבילות.

עיקר החידוש במאמר הוא חשיפת מקור שקדם למסכת סופרים, והמתעד את השימוש בתפילה זו בסוף אמירת ההושענות בהושענא רבה: הטקסט משולב באופן קישוטי בהושענא של ר' אלעזר בירבי קליר – בצד הלשון 'כהיום הזה [בירושלים] ששים ושמחים בבניין בית המקדש' מופיעה שם, בסיום ההושענא, ברכת הפרדה של החזן מקהל שומעיו: 'וכלכם ברוכים', יחד עם המענה של הקהל המשיב 'ברוך תהיה'. פיוט זה מקדים את השימוש בתפילה 'כהיום הזה בירושלים' לפחות במאה שנים, ואף מעלה את האפשרות שהיא נועדה מלכתחילה לסיום ההושענות, ושמשה התגלגלו שימושיה האחרים.

עד מתי נהגו מסורות התפילה הארץ ישראליות במצרים? עדויות חדשות מן הגניזה

מאת

ורד רזיאל קרצ'מר

ענף התפילה הארץ ישראלי, שנהג בארץ ישראל ובמרחב השאמי באלף הראשון לסה"נ, הלך וגווע עם היעלמותו של המרכז הגאוני הארץ ישראלי. מקובל לתארך את ביטולן הסופי של מסורות התפילה הארץ ישראליות בקהילות הגניזה לתחילת המאה השלוש עשרה, לתקופת פעילותם של ר' אברהם בן הרמב"ם ורב יוסף ראש הסדר. מנהיגים אלה פרסו מסכת התנגדויות הלכתיות כנגד מנהגי התפילה הארץ ישראליים ונקטו צעדים ממשיים לשם ביטולם, ועל פי עדותו של ר' אברהם בן הרמב"ם אף הצליחו בכך.

המאמר מציג עדויות חדשות מן הגניזה לכך שמסורות תפילה ארץ ישראליות אחדות, ובראשן קריאת תפילת השיר ועשרת הדיברות בשחרית של שבתות וחגים, שרדו עוד עשרות שנים לאחר תקופת פעילותם של מנהיגים אלה. העדויות מבוססות על תיארוכם של סידורי תפילה פרי עטו של סופר מקומי לעשור האחרון של המאה השלוש עשרה, על פי קולופונים בכתב ידו. נוסח התפילה שבסידורים אלה מבוסס בעיקרו על מנהג בבל המזרחי, אך משובצים בו מנהגי התפילה הארץ ישראליים של תפילת השיר ועשרת הדיברות.

מממצאים אלה מסתבר כי מנהג התפילה הארץ ישראלי לא נעלם סופית בעקבות הרפורמות שהנהיג ר' אברהם בן הרמב"ם, אלא נסוג והלך בתהליך מתמשך, שארך יותר מ-100 שנה. נסיגה מעין זו תואמת את הדפוס המשוער במרחב השאמי כולו, שקהילות ארץ ישראליות פעלו בו לצד קהילות בבלייות, והקהילות הבבלייות התחזקו בהדרגה. דפוס כזה ניכר גם בסידורי קהילת חלב, שאף בהן שרדה תפילת השיר כמסורת ארץ ישראלית המשובצת בסדר תפילה בבלי בעיקרו.

לסיכום יוצע כי שרידתן של מסורות אלה דווקא נעוצה בשילוב של חשיבותן היתרה בעיני המתפללים הארץ ישראליים – כפי שעולה ממסמכים שהותירו אחריהם בגניזה – ושל שוליותן היחסית בסדרי התפילה של השחרית.

TABLE OF CONTENTS

Adiel Schremer	<i>Parvanka</i> : The Mandaean Context of an Anti-Heretical Polemic in the Babylonian Talmud	205
Shlomi Efrati	A Quire of Chapters of <i>Sanhedrin</i> and <i>Megillah</i> , Part II: A Unique Textual Tradition of the Babylonian Talmud	233
Shulamit Elizur	<i>Ke-ha-yom ha-ze bi-Yerushalayim</i> : The Origins, Distribution and Evolution of a Prayer Marking the Conclusions of Ceremonies	293
Vered Raziel-Kretzmer	How Late was the Palestinian Rite Practiced in Egypt? New Evidence from the Cairo Genizah	309
Joshua Blau	Review of: Alexey Eliyahu Yuditsky, <i>A Grammar of the Hebrew of Origen's Transcriptions</i> , Jerusalem: The Academy of the Hebrew Language, 2017 [Hebrew]	337
	<i>English Abstracts</i>	v

ENGLISH ABSTRACTS

PARVANKA: THE MANDAEAN CONTEXT OF AN ANTI-HERETICAL POLEMIC IN THE BABYLONIAN TALMUD

Adiel Schremer

The Talmudic sugya at BT *Sanhedrin* 38a is devoted to theological claims based on Scripture, which are ascribed to heretics, and to their refutation. One of these claims focuses on a syntactical difficulty in Ex. 24:1, purportedly the basic for an heretical argument for the existence of a second god. This argument is answered by an otherwise unknown rabbinic sage, Rav Idit, in a manner that is commonly understood as identifying God, mentioned in that verse, with the arch-angel Metatron. The present study points to various difficulties inherent in this reading of the dispute, and following the interpretation of the 11th century north African Talmud commentator, R. Hannanel, it offers a different reading, according to which the focus of that anti-heretical dispute is rather Ex. 23:20-21. As the dispute is Babylonian in its origin, and the rabbi is using a Persian (or Parthian) loan word – *parvanka* – it should be read against a specifically Babylonian background. Following the use of the word *parvanka* in Mandaic texts, this paper suggests that the dispute relates to the exalted, divine, status accorded to angels in Mandaic religion.

A QUIRE OF CHAPTERS OF *SANHEDRIN* AND *MEGILLAH*, PART II: A UNIQUE TEXTUAL TRADITION OF THE BABYLONIAN TALMUD

Shlomi Efrati

Among the many fragments of the Babylonian Talmud found in the Cairo genizah are remnants of an extensive quire, consisting – in its present form – of substantial parts of the last chapter of BT *Sanhedrin*, and the first (and fragments of the third) chapter of *Megillah*. The text in this quire exhibits significant differences from all other text witnesses, both in *Sanhedrin* and *Megillah*. In this article I demonstrate the main characteristics of the textual tradition preserved in this quire, thus contributing to understanding of the earliest stages of the development of the Talmudic text.

The first part of this article, dealing with the textual tradition of the last chapter of tractate *Sanhedrin*, was published in *Tarbiz* 85/1 (2018), pp. 65-144. In the second part, published in the current issue, I explore the textual tradition of the first chapter of tractate *Megillah*. I also describe and discuss a different set of textual variants that reflect secondary and corrupt readings, stemming from later stages of the transmission of the Talmudic text and, generally speaking, reflecting its oral character.

KE-HA-YOM HA-ZE BI-YERUSHALAYIM: THE ORIGINS, DISTRIBUTION AND EVOLUTION OF A PRAYER MARKING THE CONCLUSIONS OF CEREMONIES

Shulamit Elizur

At the conclusions of various ceremonies, there appears a pericope expressing the hope of repeating the ceremony in Jerusalem in the following year and rejoicing in the rebuilding of the Temple. Frequently, it is accompanied by other wishes for the increase of joyous occasions among Israel. Up to now, the earliest known source for this pericope has been Tractate *Soferim*, to be recited at the ends of festive meals for the New Moon. The pericope marks the conclusion of family celebrations: weddings or circumcisions. In addition, it is recited after reading the Torah on Simḥat Torah and the *Megillah* on Purim, as well as after a festival *qiddush*. In the case of Simḥat Torah, poetic expansions of this pericope have even been found. These are published in the present article, in which a number of parallel prayers are also reviewed.

The most significant contribution of this article consists in the identification of an early source for Tractate *Soferim*, which documents the use of this prayer at the conclusion of the *Hoshanot* on Hoshana Rabba. The text is embedded as a poetic embellishment of a *Hoshana* by R. El'azar be-Rabbi Qillir, and alongside the formula כהיום הזה [בירושלים] ששים ושמהים בבניין בית המקדש, the *Hoshana* also contains the cantor's valedictory blessing to his congregation, וכולכם ברוכים, followed by the congregation's response: ברוך תהיה. This *piyyut* therefore allows us to date the use of the prayer כהיום הזה בירושלים at least 100 years earlier than has previously been possible, and it even suggests the possibility that it was intended *ab initio* for the end of the *Hoshanot*, and that its other uses derive from this locus.

HOW LATE WAS THE PALESTINIAN RITE PRACTICED IN EGYPT?
NEW EVIDENCE FROM THE CAIRO GENIZAH

Vered Raziel-Kretzmer

The Palestinian rite of Jewish liturgy, which was practiced all over the Middle East during the first millennium CE, gradually receded because of the decline of the Geonic center in Palestine. The final abandonment of the Palestinian prayer rite in Egypt is usually dated to the beginning of the 13th century, when the local leaders, Rabbi Abraham Maimonides and Rav Yosef Rosh HaSedder, acted decisively, and, according to Abraham Maimonides, also successfully, in order to abolish the Palestinian rite.

This paper presents new evidence from dated prayer-book fragments from the Cairo Genizah, showing that some Palestinian prayer traditions survived many decades later, until the end of the 13th century. These prayer books, written by a local scribe whose colophons are dated to the last decade of the 13th century, generally follow the eastern Babylonian rite, but preserve the Palestinian practices of the reading of 'the Song' (Psalms 120-134) and the Ten Commandments for Shabbat Morning Service.

These findings show that Abraham Maimonides's prayer reforms were not immediately successful. Rather, the Palestinian rite went through a process of decay probably lasting

more than a century. This pattern of slow degeneration might also be found in other Middle-Eastern Jewish communities, where the local Babylonian population gradually became dominant. The prayer books from Aleppo, for instance, demonstrate a similar process, where a variant of 'the Song' is one of the several extant Palestinian traditions within a framework of Babylonian rite. The paper concludes with the assumption that the special significance of 'the Song' for the Palestinian community on the one hand, along with its peripheral status in the prayer hierarchy on the other hand, made its preservation possible despite the rabbinical opposition.